

Л. Д. Климанська

larysa_kl@ukr.net

М. В. Кліманська

marina.klimanska@gmail.com

Психологічні особливості образу радянського минулого України в уявленнях сучасної студентської молоді

Klymanska L. D. Psychological peculiarities of the Soviet past of Ukraine in the representations of modern student youth / L. D. Klymanska, M. B. Klimanska // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufriieva. – Issue 38. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2017. – P. 199–214.

L. D. Klymanska, M. B. Klimanska. Psychological peculiarities of the Soviet past of Ukraine in the representations of modern student youth. Contemporary trends in studying memory about the Soviet past in the human sciences are analyzed in this article. The results of a survey of Lviv student youth, which was conducted by the method of a semi-structured in-depth interview, are proposed. The purpose of the survey was to determine the psychological peculiarities of the image of the Soviet past of Ukraine among the representatives of the first post-Soviet generation as a prism in their attitude toward the current situation in Ukraine and its potential European future in a situation where the approving and implementation of Decommunization Acts became an additional factor in actualizing the discussions about the Soviet past. On the basis of analysis of interviews' transcripts two main criteria, which characterize the attitude toward the Soviet past among people, which haven't any experience of living in Soviet Union were defined. They are: the family context, which appears in the «memoirs» about the Soviet past, and which presupposes the presence of memory's elements about the Soviet past in the family ambience of informant and certainty or uncertainty in his assessments of the Soviet past.

Five main types of attitudes of Ukrainian youth to the Soviet past of Ukraine were identified on the basis of these criteria: the position of a certain positive or negative assessment, the position of uncertain assessment, the position of abstract certain interest and the position of declarative interest. Each of the types was characterized by the description of it's cognitive (the idea of informants about the Soviet reality); emotional (positive or

L. D. Klymanska – the scientific contribution of the co-author is 50%,

M. B. Klimanska – the scientific contribution of the co-author is 50%.

negative emotional context in which these ideas were presented) and behavioral (attitudes towards Decommunization Acts and plans of the informant about his future inside or outside of Ukraine) peculiarities.

Key words: communicative memory, cultural memory, Soviet Union, the image of Soviet past, decommunization.

Л. Д. Климанська, М. Б. Кліманська. Психологічні особливості образу радянського минулого України в уявленнях сучасної студентської молоді. У статті проаналізовано сучасні тенденції дослідження пам'яті про радянське минуле в гуманітарних науках. Запропоновано аналіз результатів опитування студентської молоді м. Львова, що було реалізовано за допомогою методу напівструктурованого глибинного інтерв'ю. Метою опитування було визначити психологічні особливості образу радянського минулого України в уявленнях першого пострадянського покоління як призми у ставленні до сучасної ситуації в Україні та її потенційного європейського майбутнього в умовах, коли додатковим чинником актуалізації дискусій стосовно радянського минулого стало прийняття та реалізація законів про декомунізацію. На основі аналізу транскриптів інтерв'ю було визначено два основних критерії, які характеризують ставлення до радянського минулого людей, що не мають досвіду проживання в ньому: родинний контекст, який присутній у «спогадах» про радянське минуле, що передбачає наявність елементів спогадів про радянське минуле в колі сім'ї інформанта, та однозначність або неоднозначність в оцінках радянського минулого.

На основі цих критеріїв було визначено п'ять основних типів ставлення української молоді до радянського минулого України: позиція однозначної позитивної або негативної оцінки, позиція неоднозначної оцінки, позиція абстрактної однозначної зацікавленості та позиція декларативної зацікавленості. Кожен із типів охарактеризовано через опис когнітивних (уявлення інформантів щодо радянської реальності); емоційних (позитивний чи негативний емоційний контекст, у якому перебувають ці уявлення) та поведінкових його особливостей (ставлення до законів про декомунізацію і планів інформанта щодо свого майбутнього всередині або поза межами Української держави).

Ключові слова: комунікативна пам'ять, культурна пам'ять, Радянський Союз, образ радянського минулого, декомунізація.

Постановка проблеми. Свого часу Дж. Неру сказав: «Минуле завжди з нами, і все, що ми собою являємо, виходить із минулого. Ми його творіння, і ми живемо, занурені в нього. Не розуміти цього і не відчувати минулого означає не розуміти теперішнього». У сучасних гуманітарних науках тема минулого і пам'яті про нього є цікавим та дискусійним об'єктом дослідження. Підкреслюється, що історична пам'ять існує в полі своєрідної напруги свободи і несвободи: минуле як конструкт, з одного боку, створюється людиною залежно від її актуальних потреб і

можливостей, водночас, наступні покоління не є вільними від травматичного досвіду минулого і не мають можливості обходитися з ним на свій розсуд [1].

Радянське минуле нашої країни являє собою тривалий історичний період, у якому відбувалась соціалізація більшої частини дорослого населення сучасної України. Часто воно є темою сімейних розмов, що ведуться в різних емоційних контекстах. Важливість ролі, яку відіграє радянське минуле в сучасних українських реаліях, підтверджується результатами опитувань соціологічної групи «Рейтинг», яка щорічно проводить дослідження з метою відстеження динаміки ностальгії за СРСР: дослідження, проведене восени 2016 року, засвідчило, що третина досліджуваних (35%) шкодують про розпад у 1991 році Радянського Союзу. Отримані дані також демонструють, що кількість досліджуваних, які шкодують про розпад СРСР, хоч і незначним чином, але зростає порівняно з результатами 2014 і 2015 років (33% і 31% відповідно) [6].

Натомість, що стоїть за цифрами і відсотками? Що саме українці думають про радянське минуле України? Чи є різниця у змістовних «шкодую» чи «не шкодую» за СРСР? Якими є уявлення молодих людей, які не жили в часи існування СРСР на території України? Запропоноване дослідження зосереджено на образі радянського минулого держави в уявленнях сучасних молодих людей як призми у ставленні до сучасної ситуації в Україні та її потенційного європейського майбутнього в умовах, коли додатковим чинником актуалізації дискусій стосовно радянського минулого стало прийняття законів про декомунізацію (квітень-травень 2015 року) та їх реалізація.

Аналіз останніх досліджень. Німецьким дослідникам Яну й Алейді Ассман належать відомі роботи, присвячені проблемам різних видів пам'яті: індивідуальної, соціальної, політичної, культурної тощо, які розглядаються ними в історичному травматичному контексті [1; 2]. Продовжуючи думку М. Хальбвакса, вони стверджують, що індивідуальні спогади існують тільки в соціальному середовищі: «діти та онуки включають частину спогадів старших членів сім'ї до складу власного досвіду, де змішуються почуте та пережите» [1, с. 15]. Спогади також існують в особливому часовому періоді, яким є «період одночасного існування декількох поколінь (зазвичай, їх буває три, у виключних випадках навіть п'ять), які завдяки безпосередньому спілкуванню утворюють спільноту спільного досвіду, спогадів і нарати-

вів» [1, с. 15]. Отже, можна сказати, що пам'ять про радянське минуле нашої держави є частиною оперативної пам'яті нашого суспільства.

Проблематика пам'яті про радянське минуле привертає увагу науковців різних гуманітарних наук: в Україні ця тема представлена роботами О. Гайдай [3], Е. Позднякової-Кирбят'євої [10], у яких аналізуються історичні акценти в уявленнях про цей період існування нашої держави та емоційні переживання, що з ними пов'язані. Російськими дослідниками визначаються основні концепти в масових уявленнях про Радянський Союз [5], особливості та джерела уявлень про нього в першого пострадянського покоління [4], роль образу радянського минулого в формуванні ідентичності сучасних росіян [7; 9].

У своїх попередніх дослідженнях ми вже звертались до особливостей спогадів про радянське минуле осіб, які мали реальний досвід проживання в Радянському Союзі [8].

Метою цього дослідження стало визначення психологічних особливостей образу радянського минулого України в уявленнях сучасної студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось методом напівструктурованого інтерв'ю. Загалом було проведено 13 інтерв'ю з молодими людьми віком від 17 до 23 років (із них шестеро дівчат і семеро хлопців), переважно студентами вищих навчальних закладів міста Львова. Тексти інтерв'ю пізніше проходили через процедуру щільного опису і кодування. Виділені коди складались у категорії і субкатегорії.

Перш ніж перейти до аналізу отриманих результатів, слід зазначити, що особливим був сам процес інтерв'ювання. За даними дослідження української дослідниці О. Гайдай, більшість студентів підтверджували, що радянський період життя їхніх батьків був темою сімейних розмов [3, с. 97], проте складалось враження, що для деяких інформантів ця проблема ледве не вперше усвідомлено аналізувалась власне під час інтерв'ю, тобто ця частина минулого є своєрідним інтроєктом, який неусвідомлено приймається без попереднього його критичного аналізу. Деякі уявлення щодо радянської реальності за своїм змістом стосувались не особливостей Радянського Союзу, а приписувались йому на підставі знань про специфіку загальних тенденцій розвитку світової економіки / історії того періоду (наприклад, окремі інформанти акцентували розвиток промисловості, як характеристику виключно Радянського Союзу).

Відкритим залишилось питання, чи негативні оціночні висловлювання щодо радянського минулого стосувались його об'єктивних характеристик чи бажання інформантів знецінити старше щодо себе покоління. Очевидно, що в процесі аналізу транскриптів ці моменти однозначно розвести неможливо.

Проведене дослідження дозволило виокремити декілька основних типів ставлення молодих українців до радянського минулого нашої держави, пов'язаних з образом Радянського Союзу в свідомості сучасних українців. В основу виділення таких типів ставлення покладено два критерії, які виявилися критичними для настанов щодо радянського минулого людей, що не мають досвіду проживання такого минулого. **Перше – це родинний контекст, який присутній у «спогадах» про радянське минуле.** Під категорією «родинний контекст» розуміємо присутність елементів спогадів про радянське минуле в колі сім'ї інформанта. Частина з них, розповідаючи про минуле, спиралась на згадки про ті часи з боку своїх бабусь та дідусів, батьків як таких, що прожили якийсь час у радянському контексті й навіть мали визначені маркери-згадки про те, що там відбувалось (*«вони (батьки) жили в той час»¹; «через релігійні переконання мій дідусь був висланий у Сибір, де він жив із сім'єю 18 років»; «Я знаю, ... що мої батьки, якби не об'єднання всіх народів, то напевно б не зустрілися, тому що в мене мама була відправлена на практику з-за Карпат і аж до Сибіру, і там вони одружилися...»*). Розповідь про події, що відбувались у родині в той час, потенційно може вестись у двох ключах: або із залученням емоційної складової (і тоді інформант використовує емоційно забарвлені поняття (*«жахливі речі», «дуже важко», «окупація», «загарбання земель», «усі гроші просто з України йшли в ... казну тої совкової влади»*)), або з раціоналізацією того, що сталося (*«...старших людей... можна зрозуміти, тому що ... вони хочуть повернути СРСР, на мою думку, просто через то, що вони хочуть повернути не так сам СРСР, як свою молодість»*).

Друге – це однозначність або неоднозначність в оцінках радянського минулого. Однозначність передбачає категоричну, як правило, негативну оцінку (*«в мене немає ніякого позитивного відношення до Союзу», «це була дуже велика помилка для України»*). Яскраво позитивної однозначної оцінки жоден з інформантів не давав, однак там, де інформанти зазначали, що ставлення до колишнього радянського минулого є нейтральним, де перед-

¹ У лапках запропоновано дослівні цитати з різних інтерв'ю.

бачалось, що були якісь однозначно позитивні речі в радянському минулому і не варто від них відмовлятися, відчувалось позитивне забарвлення образу радянського минулого. Натомість, у частини інформантів однозначна оцінка минулого не прозвучала. Навпаки, вони часом намагались знайти, попри негативне ставлення до радянського минулого, позитивні риси, які варто було б перенести в сьогодення («обидві сторони мали плюси, і не потрібно зараз, як роблять деякі люди, виносити на вітер слави одну силу», «крайній радикалізм завжди призводить до певних проблем, тому, відповідно, потрібно відштовхуватись від раціоналізму, від певної золоті середини. Ніколи не треба підходити до проблем з «гарячою головою», потрібно бути тверезомислячим і все думати на холодну голову», «50 на 50, тобто і там було погано, але, з другого боку, все було якось доступніше, ніж зараз, тому що як би і квартири вчителям давали...»).

На основі запропонованих критеріїв можна визначити п'ять основних типів ставлення української молоді до радянського минулого України (4 позиції, одна з яких передбачає поділ на дві підпозиції: позиція однозначної позитивної або негативної оцінки) (табл. 1).

Таблиця 1

**Типи ставлення української молоді до радянського
минулого України**

	Емоційний родинний контекст	Раціоналізований родинний контекст
Однозначність в оцінках	Позиція однозначної позитивної або негативної оцінки	Позиція абстрактної однозначної зацікавленості
Неоднозначність в оцінках	Позиція неоднозначної оцінки	Позиція декларативної зацікавленості (незацікавленості)

Структуру кожної позиції можна охарактеризувати за трьома класичними компонентами: когнітивним (уявлення інформантів щодо радянської реальності), емоційним (позитивний чи негативний емоційний контекст, у якому перебувають ці уявлення) та поведінковим, який передбачає в цьому випадку проєкцію в сучасну українську реальність, тобто ставлення, наприклад, до прийнятих у травні 2015 року в Україні законів про декомунізацію і планів інформанта щодо свого майбутнього всередині або поза межами Української держави.

Проаналізовані транскрипти глибинних інтерв'ю дозволили віднести інтерпретацію окремими інформантами радянського минулого до одного з описаних типів у більшій чи меншій мірі, проте варто зазначити, що мало хто з них представляв собою ідеальний тип, який можна вписати у рамки тільки однієї категорії.

Отже, спробуємо описати зазначені позиції з посиланням на висловлені думки інформантів.

Позиція однозначної позитивної або негативної оцінки – це позиція людини, яка «вписана» в родинний контекст. Сам контекст вона оцінює або позитивно, або негативно, і саме він, тобто родинний контекст, перетворюється на визначник у ставленні до колишнього Радянського Союзу і, відповідно, до радянського минулого України.

Позиція однозначної позитивної оцінки. Уявлення інформанта про радянську реальність дуже приблизні й розглядаються переважно через споживчі практики: *«менше товарів і, відповідно, за них менше треба платити»*; *«...можна було купити стільки-стільки, а зараз нічого не купиш чи навіть на маршруті не пройдеш»*; *«О, в Радянському Союзі – там молоко було за 3 копійки!»*; *«О, там такого не було, та ніхто собі такого не дозволяв, та як то джинси подрані...»* та загальну соціальну атмосферу, захист: *«порядок, було відчуття якоїсь стабільності»*. До позитивних рис буденного життя в колишньому Радянському Союзі відносять стабільність, почуття впевненості, ґрунт під ногами. Згадуючи про сучасні проблеми українських студентів, одна з інформанток поділилась, імовірно, наболілим: *«Тоді (після завершення навчання в університеті) – ти мав образу відпрацювати декілька років. ... Тебе направляли. В нас же є державне замовлення, але коли шукаєш роботу – цієї роботи немає. ... Там (у Радянському Союзі) такої проблеми не було. Тобто була більша стабільність, більше відчуття впевненості, якийсь ґрунт під ногами»*.

Позитивність у ставленні до радянського минулого автоматично переростає в бажання перенести з цього минулого позитив у нинішнє життя в Україні: *«Я думаю, що, в будь-якому випадку, від минулого не можна відмовлятися... Це було і воно завжди залишиться. Якщо... щоб це правильно взяти з нього, а там багато чого можна взяти, проаналізувавши, і було багато позитивних сторін, яких у наш час не вистачає...»*. До таких позитивів, які можна було б перенести в сьогодення, інформанти включають,

окрім стабільності, контроль над поведінкою людей, зокрема дітей («дисципліна в навчальних закладах»), державне піклування про долю людини, державне замовлення на молодих спеціалістів.

Уявлення інформантів про «людину радянську» так само позитивізовані: піклування держави про людину має свої плюси. Починає, на думку інформантів, діяти логіка: *«державна дбає про мене, і я буду дбати про державу»*. Зауважується, що колективна праця не давала можливості зростати в людині паросткам егоїзму: *«людина не була настільки егоїстичною, якою вона є зараз. Тоді... в людей була навіть якась спільна свідомість. Зараз кожна людина, таке враження, ніби окремо»*.

Когнітивні елементи у цих інформантів емоційно забарвлені родинним контекстом: це особистісне ставлення, пережиті разом із бабусями і дідусями історії про те, як там жилося. Ці емоції виплескуються в ході інтерв'ю у вживанні емоційно забарвлених слів, які виявляють зацікавленість інформанта.

Поведінкові елементи є логічним продовженням уявлень про радянське минуле й емоційної його оцінки. Ставлення до закону про декомунізацію, як правило, скептичне: *«Ну, ідея ніби непогана..., проте вона зараз недоречна. Зараз набагато важливіші проблеми з тим, що... відбувається на Сході, смерть людей, переселення цих людей, війна, тобто слід припинити ці конфлікти, а не займатися тим, щоб перейменовувати, щось знімати, щось перебивати. Це взагалі нелогічно і немає ніякого змісту. Що вони збираються перейменовувати, якщо такими темпами половини міст просто не залишаться? Цих вулиць просто не залишать!»*.

Поведінкові наміри інформантів щодо свого майбутнього й майбутнього України з таким ставленням до радянського минулого, переважно, так само однозначні й пов'язані з терміном «зможемо». Це віра в те, що Україна буде і надалі розвиватись у напрямку до Європи і, врешті-решт, досягне високого рівня розвитку: *«...мені б хотілося, щоб Україна мала хороше і велике майбутнє»* (щоправда, таке майбутнє інформант називає «ілюзорним»), *«ну, я все-таки вірю, що ми можемо і ми можемо чогось таки більшого досягнути: і рівень життя в суспільстві все-таки підніметься, і, дійсно, ми чогось досягнемо і ми не будемо тікати за кордон, щоб заробити гроші і якось... прожити»*. Вживання займенника «ми», який не відокремлює майбутнє окремої людини від майбутнього цілої країни, підкреслює наміри інформантів: *«На разі, я бачу своє майбутнє в Україні ... я маю*

великі сподівання, що Україна буде прогресувати, вона і зараз із кожним днем розвивається і хотілося б, щоб розвивалась надалі трошки швидше і краще».

Позиція однозначної негативної оцінки загалом прямо протилежна за визначенням позиції позитивної оцінки. Вона пов'язана з родинним контекстом, емоційною оцінкою цього контексту, тільки події, які згадуються на тлі цього родинного контексту, мають яскраво виражений негативний характер: *«Моя бабуся завжди прагнула до того, щоб Україна була незалежною... під час Радянського Союзу, коли всі її знайомі навколо прагнули до того, щоб підкорятися владі – вона йшла проти влади. Коли її забороняли говорити українською мовою, коли вона в школі працювала, вона говорила далі, вона навчала дітей українській мови...».*

Асоціативний ряд також має негативне забарвлення: *«Скрута... і бідність людей, які жили в той час. Тяжкий час»*, що переноситься і в сьогодення, виявляється в надмірній залежності як на рівні держави (*«Україна тепер залежна дуже від Росії. Росія має завжди на неї вплив через те, що Україна колись входила в Радянський Союз»*), так і на рівні окремої людини (*«Люди самі не можуть прийняти важливих рішень, оскільки для них це важко. Вони завжди знають, що хтось за них приймає це рішення і вони залежні від чужої думки і від чужих якихось наказів»*).

У плані поведінкових намірів ця пара «залежність / незалежність» так само визначає ставлення інформанта. В оцінках законів про декомунізацію з'являється акцент на тому, що разом із цими законами так само, як і в колишньому Радянському Союзі, обмежується свобода людини, людям забороняється висловлювати свою думку: *«Це, можливо, навіть трохи неправильно, оскільки кожна людина має право вибору...»*.

Майбутнє України полягає у здобутті *«справжньої незалежності»*. Своє майбутнє трактується як виконання певної місії у подоланні всього, що залишилось від радянського минулого: *«Моє майбутнє... закінчити університет для початку, стати вчителем української мови і проводити українізацію, щоб сучасна українська молодь якимось чином прагнула до того, щоб бути українцями і не русифікуватися, і не проводити таку політику, не слухати російську музику, яка справді навіює нам якісь неприємні відчуття»*.

Позиція неоднозначної оцінки. Позиція неоднозначної оцінки радянського минулого України перебуває в полі родинного емоційного контексту. Родинний контекст інформантом оціню-

ється неоднозначно з різних причин. По-перше, це неоднорідність самого родинного досвіду. Один з інформантів, оцінюючи своє ставлення до української армії, декларує двоякість, яка складається історично в плані родинного контексту, що є типовим на теренах Західної України: *«В мене... якимось так склалося історично, що, в принципі, з обох боків сім'ї, одні люди були в УПА, а інші були в Радянській армії, відповідно, одні постраждали від тих, інші постраждали від тих»*. Перше, що згадується у зв'язку з радянським минулим – це негатив: тоталітарний режим часів Леніна, Сталіна, знищення української інтелігенції, революція 1917 року і Друга світова війна, Голодомор 1932–1933 років. Натомість, пізніше в інтерв'ю з'являються і ноти позитивної оцінки, виявляється, що за часів *«Брежнєвського застою»* (1970–80-ті роки) *«...люди жили якимось більш-менш нормально, був добробут, якість життя була вищою. Відповідно, люди були забезпечені роботою, не було такого явища як алкоголізм, країна вважалася досить безпечною, тому що була повага до працівників внутрішніх органів»*.

Когнітивні компоненти так само неоднозначні. Ця неоднозначність прослідковується і тоді, коли оцінюється ставлення українців до СРСР і зазначається, що в цьому питанні Схід і Захід України займають прямо протилежні позиції. Двоякість прослідковується і в описі *«радянської людини»*. Негативно оцінюється і порівнюється з кастовою системою в Індії соціальна структура тодішнього суспільства: *«За Радянського Союзу люди ходили «під батогом»: крок вліво, крок вправо – розстріл. Ти мав одну борозну, ти не повинен з неї виходити, ти повинен народитися в ній і, відповідно, нею і закінчити... якщо ти народився в сім'ї... пролетарія, ти переважно був пролетарієм. Ти народився в сім'ї вчителів, ти переважно був вчителем»*. Людина не могла кудись поїхати, щось побачити, не могла вільно висловлювати свою думку. З іншого боку, позитивно оцінюються правосвідомість радянської людини: *«В Радянському Союзі розуміли, що «закону ти порушувати не можеш, ти будеш покараний... людина знала, що за крадіжку, за вбивство їй грозили великі строки або навіть найвища міра покарання – це розстріл»*, етичні норми поведінки людей одне з одним, не пов'язуючи їх з ідеологією та інформаційним зомбуванням.

Емоційна складова є насиченою і так само суперечливою. Висловлюється гордість приналежності саме до Західної України, що саме тут, у Західній Україні, починались усі революційні

зрушення щодо української державності: *«Якщо ми будемо згадувати перших людей на Майдані, то це були переважно вихідці з Західної України. Якщо революція на граніті... то студентство так само дуже багато було із західноукраїнських областей»*. Логічно з цих міркувань зробити висновок про близькість західних областей України до Європи і проєвропейського вибору України. На протигагу Заходу України інформант в описі східняків використовує термін «зазобованість», який має неабиякий емоційний потенціал негативу.

Ставлення до законів про декомунізацію формулюється з оглядкою на людей, які досі сповідують культ Сталіна-Леніна. *«Не знаю, чи їх (пам'ятники вождю пролетаріату В. І. Леніну) потрібно було зносити, але з центральних площ їх потрібно було прибрати. Нехай би собі стояли десь на окраїні»*. Так само неоднозначним є і ставлення інформанта до європейського майбутнього України. *«Я думаю, що Україна таки буде в Євросоюзі... все-таки Україна вступить у Євросоюз, буде сповідувати європейські цінності і це все відбудеться завдяки теперішньому поколінню, яке є студентством, людьми, які закінчили зараз університет»*, але попри це існує сумнів, що це відбудеться найближчим часом, оскільки, на думку інформанта, існує такий чинник, як неготовність масової свідомості до сприйняття реальностей сучасного європейського суспільства.

Позиція абстрактної однозначної зацікавленості. Розповіді інформантів із такою позицією, як правило, не сутнісні, а скоріше описові за тими елементами, які вивчались у курсі історії (*«Піонери, зірка – символ Радянського Союзу... була рівність... Дуже не виділялись, ... фінансова стабільність, навіть не стабільність, а фінансова рівність, якимось так, що не було дуже великої різниці. В більшості всі мали приблизно однаковий дохід...»*). Інформанти швидше здогадуються, ніж усвідомлюють, що саме таке минуле існувало на території України, і воно якимось чином торкалось минулого їх сімей. Зацікавленість цим минулим можна позначити словом «поверхневість» або «абстрактність», коли деталі не цікавлять, а в розмові відтворюються штампи із засобів масової інформації. Ця зацікавленість є іноді зверхньою (ми тут живемо, ми усвідомлюємо, що тут і зараз набагато краще, ніж там і тоді, а тому виникає абсолютно логічне запитання: «І як вони там могли ТАК жити?!»). Така однозначність у судженнях часом породжує бажання побувати «ТАМ». Як зазначила одна з інформанток: *«...я завжди хотіла на один деньочок побувати...»*

в Радянському Союзі, поносити галстук, взагалі поспробувати, як воно там те все виглядало і взагалі хотіла потрапити туди зі своїм сучасним світоглядом, оджею і косметикою... Мені здається, що їх би це явно здивувало, я б хотіла подивитись на їхню реакцію, як би вони ставилися... до Інтернету, смартфонів, гаджетів, сучасного світу такого, яким він зараз виглядає. ... Я була б не проти там поспробувати на деньочок, але до себе додому потім».

Радянське минуле сприймається як такий собі абстрактний експеримент у ситуації, коли слід було тримати у владі одних рук дуже багато людей. Тут же присутня і раціоналізована оцінка такого експерименту («не дуже вдалий»), і раціоналізована оцінка «homo soveticus», здебільшого, на протигагу сучасній українській молодій людині: пасивна, нетворча, обмежена певними рамками, залежна від громадської думки, з обмеженим колом спілкування (за відсутності таких здобутків цивілізації, як мобільний телефон, Інтернет, соціальні мережі).

У межах такої позиції стверджується, що радянське минуле аж ніяк не впливає на сучасну людину: *«Не знаю, чи воно має якийсь прямий на мене вплив, крім того, що на історії нам доводиться читати... говорити про комунізм і читати «Маніфест комуністичної партії».*

У таких інформантів, на відміну від усіх інших описаних позицій, фіксується момент конфлікту поколінь: *«Скажемо так, ми здатні на більше».*

Поведінкова компонента настанови в межах такої позиції так само обґрунтовується інформантами раціоналізовано однозначно: схвальне ставлення до закону про декомунізацію: *«це є правильне рішення, тому що, хоча це і є наше минуле, але тим минулим не можна жити зараз. Ми його повинні знати, ми його повинні пам'ятати, ми маємо це все поважати в якійсь степені, але жити тим минулим зараз... Історію треба знати, але не настільки»* й однозначне бачення свого майбутнього у своїй державі: *«хоча я знаю, що зараз дуже популярна думка, щоб виїхати за кордон, за межі України, насправді я не горю таким великим бажанням, я цілком задоволений своєю країною, в мене немає великого бажання звідси виїжджати і працювати деінде».*

Позиція неоднозначної декларативної зацікавленості (незацікавленості). Позиція декларативної зацікавленості характерна для інформантів, які, як виглядало по ходу розмови, просто ввічливо і формально відповідали на запитання. Неоднознач-

ність («*може бути і так, і так*», «*50/50*») позиції інформанта йде від байдужості до проблеми. Тут, як правило, відсутній родинний контекст, або він є, але не «пропрацьований» емоційно. Це декларація своєї позиції «на вимогу», в даному випадку на вимогу інтерв'юера.

Уявлення про радянське минуле – це, з одного боку, повторення штампів із ЗМІ (*тоталітарний режим, Голодомор, черги, дефіцит*), а з іншого – це, часом, зосередження на якійсь одній другорядній характеристиці (відсутність / наявність Інтернету, «*квартири вчителям давали*», «*п'ятниця – одразу йдуть гуляти, ура! А так-то, п'ятниця – треба вчитися*»).

Радянське минуле розглядається як такий собі урок, який слід засвоїти, щоб не повторювати: «*Радянський Союз – це був правильний поштовх для тих країн, в яких Радянський Союз був, ... там панував цей режим, який не давав вільно висловлюватись і тому я думаю, що Радянський Союз був такою точкою, де люди могли чомусь навчитись такому, щоб в майбутньому не робити помилок*», «*Треба знати, що було, щоб пробувати не повторювати*».

Оскільки позиція декларативна, то тут не йдеться про емоційний характер ставлення до радянського минулого. Частково таку позицію пояснює один з інформантів: «*Постійно якісь конфлікти були в цій країні, коли був Радянський Союз, тому я як чую це, то одразу намагаюсь відокремитись від того*». Це бажання відокремитись від негативного в минулому без емоційного залучення. Ймовірно, що саме для того, щоб уникнути зайвої емоційності, інформанти, наприклад, говорячи про представників старшого покоління, які по-іншому ставляться до радянського минулого України, вживають не тепло-емоційні «бабуся» або «дідусь», а лише «люди похилого віку», люди «старші» тощо.

У поведінкових елементах настанови такої позиції – позитивне ставлення до законів про декомунізацію: «*Позитивно..., тому що оці всі зірки п'ятикутні, Леніни оті всі, ідоли ті радянські – їх треба зносити, тому що вони як би пасивно насаджують думку про комунізм*» і абсолютна невизначеність щодо майбутнього України і свого майбутнього: «*Дуже важко сказати... Може щось буде добре... Треба сподіватись, що щось буде добре...*», «*Треба бути готовим до всього. Треба готувати сумку, щоб втікати в якусь Канаду. На всяк випадок*»; «*Я хочу мислити позитивно, я хочу бачити розквітаючу Україну, яка все-таки не буде мати на Сході ніяких війн і різних проблем з Росією*». У визначенні власного майбутнього і майбутнього для

держави часто звучить слово «важко». Є бажання мислити позитивно щодо майбутнього, але існує усвідомлення всіх ускладнень, які пов'язані з війною на Сході України, режимом В. Путіна в Росії, особливостями української ментальності.

Висновки. Усвідомлення минулого є ключовим моментом для формування особистої ідентичності. Проблема розуміння ролі радянського минулого виводить на перший план державну політику пам'яті, яка до недавнього часу не мала стійких ціннісних орієнтирів. Проблема інтерпретації минулих подій часто постає як емоційно забарвлена етична дилема, що зачіпає найближче сімейне оточення. Відповідно, важливим стає конструктивний діалог між державною політикою пам'яті та іншими «версіями» пам'яті, які присутні в суспільній свідомості. Отримані результати опитування свідчать про неоднозначність і нечіткість образу радянського минулого у представників першого пострадянського покоління. За браком особистого досвіду, інформація отримується з різних, часто суперечливих, джерел. Основними агентами впливу виступають, крім сім'ї, засоби масової інформації та система освіти. Це символізує поступовий перехід від комунікативної до культурної пам'яті в образі радянського минулого, що характеризується концентрацією минулого в окремих символічних фігурах. Власне, визначення цих фігур та їх основних особливостей може стати предметом подальших досліджень в цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика / Алейда Ассман ; [пер. с нем. Бориса Хлебникова]. – М. : Новое литературное обозрение, 2014. – 328 с.
2. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман ; [пер. с нем. М. М. Сокольской]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
3. Гайдай О. Радянське минуле в оцінках студентів-істориків / О. Гайдай // Український історичний журнал. – 2014. – № 6. – С. 92–112.
4. Головашина О. «Изобретающее воспоминание»: образ СССР в коммуникативной памяти первого постсоветского поколения // О. Головашина // Конструктивные и деструктивные формы мифологизации социальной памяти в прошлом и настоящем : сборник статей и тезисов докладов Международ-

- ной научной конференции. – Тамбов : Издательство Першина Р. В., 2015. – С. 250–255.
5. Головашина О. Образ Советского Союза в социальной памяти современных россиян (на материалах эмпирического исследования) / О. Головашина // Социально-экономические явления и процессы. – 2013. – №11 (057). – С. 193–198.
  6. Динаміка ностальгії за СРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/c910ad1d40079f7a2a28377c27494738.html>.
  7. Евгеньева Т. Советское прошлое в ценностном и образно-символическом пространствах российской идентичности / Т. Евгеньева, А. Селезнева // Полис. Политические исследования. – 2016. – № 3. – С. 25–39.
  8. Климанська Л. Психологічні особливості образу Радянського Союзу як об'єкта комунікативної пам'яті / Л. Климанська, М. Кліманська // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 32. – С. 181–195.
  9. Маленков В. Образ советского прошлого в темпоральной конструкции формирующейся российской нации / В. Маленков // Среднерусский вестник общественных наук. – 2016. – Т. 11. – № 5. – С. 136–144.
  10. Позднякова-Кирбят'єва Е. Соціально-історична пам'ять про радянське минуле: емпіричне дослідження / Е. Позднякова-Кирбят'єва // Грані. – 2014. – № 8 (112). – С. 64–69.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Assman A. Dlinnaja ten' proshlogo: Memorial'naja kul'tura i istoricheskaja politika / Alejda Assman ; [per. s nem. Borisa Hlebnikova]. – М. : Novoe literaturnoe obozrenie, 2014. – 328 s.
2. Assman Ja. Kul'turnaja pamjat': pis'mo, pamjat' o proshlom i politicheskaja identichnost' v vysokih kul'turah drevnosti / Ja. Assman ; [per. s nem. M. M. Sokol'skoj]. – М. : Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2004. – 368 s.
3. Gajdaj O. Radjans'ke minule v ocinkah studentiv-istorikiv / O. Gajdaj // Ukrai'ns'kij istorichnij zhurnal. – 2014. – № 6. – S. 92–112.
4. Golovashina O. «Izobretajushhee vospominanie»: obraz SSSR v kommunikativnoj pamjati pervogo postsovetskogo pokole-

- nija // O. Golovashina // Konstruktivnye i destruktivnye formy mifologizacii social'noj pamjati v proshlom i nastojashhem : sb. statej i tezisov dokladov Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. – Tambov : Izdatel'stvo Pershina R. V., 2015. – S. 250–255.
5. Golovashina O. Obraz Sovetskogo Sojuza v social'noj pamjati sovremennyh rossijan (na materialah jempiricheskogo issledovanija) / O. Golovashina // Social'no-jekonomicheskie javlenija i processy. – 2013. – № 11 (057). – S. 193–198.
  6. Dinamika nostal'gii za SRSR [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/c910ad1d-40079f7a2a28377c27494738.html>.
  7. Evgen'eva T. Sovetskoe proshloe v cennostnom i obrazno-simvolicheskom prostranstvah rossijskoj identichnosti / T. Evgen'eva, A. Selezneva // Polis. Politicheskie issledovanija. – 2016. – № 3. – S. 25–39.
  8. Klimans'ka L. Psihologichni osoblivosti obrazu Radjans'kogo Sojuza jak ob'ekta komunikativnoi' pam'jati / L. Klimans'ka, M. Klimans'ka // Problemi suchasnoi' psihologii': zb. nauk. prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka, Institutu psihologii im. G. S. Kostjuka NAPN Ukraїni. – Kam'janec'-Podil's'kij : Aksioma, 2016. – Vip. 32. – S. 181–195.
  9. Malenkov V. Obraz sovetskogo proshlogo v temporal'noj konstrukcii formirujushhejsja rossijskoj nacii / V. Malenkov // Srednerusskij vestnik obshhestvennyh nauk. – 2016. – T. 11. – № 5. – S. 136–144.
  10. Pozdnjakova-Kirbjat'jeva E. Social'no-istorichna pam'jat' pro radjans'ke minule: empirichne doslidzhennja / E. Pozdnjakova-Kirbjat'jeva // Grani. – 2014. – № 8 (112). – S. 64–69.

Received June 12, 2017

Revised July 14, 2017

Accepted August 17, 2017